

Artur Patek

<https://orcid.org/0000-0002-6435-142X>

Uniwersytet Jagielloński

artur.patek@uj.edu.pl

<https://doi.org/10.35765/pk.2026.5302.15>

Polacy internowani w brytyjskim obozie w Mazra'a w świetle notatek jednego z osadzonych¹

STRESZCZENIE

W okresie od września 1940 do lipca 1941 r. władze brytyjskie internowały w miejscowości Mazra'a w Palestynie ponad pięćdziesięciu polskich uchodźców wojennych. Większość z nich została aresztowana na wniosek polskiego wywiadu wojskowego, który oskarżył ich o współpracę z obcymi służbami. Jednym z internowanych był inż. Czesław Horain, który podczas pobytu w obozie (listopad 1940 – lipiec 1941) prowadził notatki. Zapisywał tam – dzień po dniu – poszczególne wydarzenia z okresu swojego pobytu w obozie. Pomimo zwięzłości wpisów zawierają one wiele faktów i dobrze wypadają w porównaniu z materiałami źródłowymi innego pochodzenia. Ponieważ notatki Horaina stanowią jeden z nielicznych materiałów źródłowych dotyczących internowania w Mazra'a, ich publikację można uznać za niezbędną. Opublikowany dokument pochodzi z Archiwum Polskiego Instytutu i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie.

SŁOWA KLUCZE: obóz internowania w Mazra'a, Palestyna, polscy uchodźcy wojenni, Czesław Horain

ABSTRACT

Poles Interned in the British Camp in Mazra'a in the Light of the Notes of an Inmate

In the period from September 1940 to July 1941, the British authorities interned over fifty Polish war refugees in the Mazra'a, Internment Camp in Palestine. Most of the internees were arrested at the request of Polish military intelligence, which accused them of collaborating with foreign intelligence services. One of the inmates was engineer Czesław Horain, who kept notes during his internment between November 1940 and July 1941. In these records, he documented individual events from his stay in the camp day by day. Despite the brevity of the entries, they contain numerous factual details and stand up well to comparison with sources of another provenance. Since Horain's notes constitute one of the

1 Dziękuję Radzie Powierników Polonia Aid Foundation Trust w Londynie za stypendium, które umożliwiło mi przeprowadzenie kwerend w archiwach brytyjskich.

few surviving source materials regarding the internment in Mazra'a, their publication may be considered as particularly important. The edited document comes from the Archives of the Polish Institute and the Sikorski Museum in London.

KEYWORDS: Mazra'a Internment Camp, Palestine, Polish war refugees, Czesław Horain

Prezentowany Czytelnikowi dokument wyszedł spod pióra Czesława Horaina i nie był dotychczas cytowany przez badaczy. Horain (1904–1966), z wykształcenia inżynier, ukończył Politechnikę Lwowską (Horain, 2022; Patek, 2021). Przed wojną pracował w Zakładach Elektro S.A. w Łaziskach Górnych na Śląsku. We wrześniu 1939 r. opuścił kraj jako cywilny uchodźca. Przez pewien czas przebywał we Włoszech, skąd w czerwcu 1940 r. wyjechał do Turcji. W listopadzie tego roku wraz z innymi polskimi uchodźcami był ewakuowany do Palestyny. Po dotarciu do Hajfy został aresztowany i internowany w brytyjskim obozie w Mazra'a, w którym znajdowało się już około dwudziestu Polaków. Prześlanką obciążającą go był pobyt we Włoszech, z którymi Wielka Brytania pozostawała w stanie wojny. Zarzutów o współpracę z obcym wywiadem nie udowodniono mu i w lipcu 1941 r. zwolniono go. Zamieszkał w Jerozolimie, gdzie przebywał do śmierci. Odkrył w sobie żyłkę historyka. Czas i energię poświęcił zbieraniu materiałów dotyczących historii Polaków w Ziemi Świętej. Spuścizna Horaina znajduje się w zbiorach kilku placówek, głównie w Bibliothéque de Genève, Bibliotece Polskiej w Paryżu i Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, a mniejsza część w Archiwum Kustodii Ziemi Świętej w Jerozolimie i Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie.

Wydarzenia związane z internowaniem polskich obywateli w Mazra'a Horain przedstawił w „Kronice Mazryjskiej” oraz będących jej kontynuacją „Notatkach”. Krytyczna edycja fragmentów „Kroniki...” ukazała się w „Studiach Środkowoeuropejskich i Bałkanistycznych” (Patek, 2023). Obszerną część „Notatek” edytujemy poniżej.

Zatrzymanie Polaków, a w szczególności fakt, że nastąpiło to na wniosek polskiego wywiadu wojskowego, w swoim czasie rozgrzało emocje w środowiskach emigracji wojennej. Toteż może zastanawiać, że wydarzenia te nie stały się przedmiotem badawczej analizy, a informacje na ten temat ograniczały się do wzmianek, zazwyczaj na marginesie innych rozważań (Buczek, 1991, s. 109–110, 115–116; Kotkowski, 1972, s. 171–180; Michniewicz, 1971, s. 159, 163; Terlecki, 1987, s. 274; Jasińczyk, 1955, s. 189–191, 207–208)².

Obóz, o którym mowa, znajdował się kilka kilometrów na północ od Akki w pobliżu arabskiej wioski Mazra'a (al-Mazra'a) i był znany pod różnymi

2 Jasińczyk (właśc. Janusz Poray-Biernacki) ze względów asekuracyjnych posłużył się w swoim „tryptyku powieściowym” przeinaczonymi nazwiskami i nazwami własnymi.

nazwami: Mazra'a Internment Camp Acre, Internment Camp No 1 Acre, a także jako Farm Labour Camp, Acre (NA, HO 215/72, k. 1; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1).

Władze brytyjskie internowały tam osoby, które stanowiły lub mogły stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa mandatu palestyńskiego. Chodziło m.in. o podejrzewanych o współpracę z obcym wywiadem, a także mieszkających w Palestynie obywateli wrogich państw. Podstawą prawną były obowiązujące od 1939 r. przepisy Defence Regulations³. Wśród zatrzymanych znajdowali się cywile, uchodźcy, więźniowie polityczni. W obozie przebywali posiadacze paszportów różnych krajów, w większości nieprzyjacielskich (Niemcy, Włochy, Bułgaria, Rumunia, Węgry), ale również sojusznicznych, okupowanych przez wroga (Czechosłowacja, Grecja, Polska). Pojedyncze osoby pochodziły m.in. z Francji i Hiszpanii, byli także palestyńscy Żydzi i Arabowie (NA, FO 916/289, k. 1).

Pierwsi Polacy trafili do Mazra'a w lipcu 1940 r. Była to grupa około czterdziestu osób, w większości zwolnionych już po dwóch tygodniach. Znaczna część spośród nich to ochotnicy do formujących się w Palestynie oddziałów Brygady Strzelców Karpackich (IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1, 3; IPMS, Kol. 551/59, k. 1–2).

Duża grupa polskich uchodźców znalazła się w obozie w związku z tzw. sprawą Kuttiena. Ponieważ temat ten ma już swoją literaturę (Dubicki, 2018; Buczek, 1991, s. 101–111), przypomnijmy, że Wiktor Kuttien (przed wojną wpływowego przemysłowca branży cementowej) został po przyjeździe do Palestyny, 17 września 1940 r., aresztowany na wniosek organów wywiadu polskiego pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Niemiec. Działalność tę miał prowadzić w Rumunii, dokąd wyjechał z kraju po wybuchu wojny. Kuttiena obciążały powiązania z Samsonem Mikicińskim, podejrzewanym o współpracę z Abwehrą (Buczek, 1991; Iranek-Osmecki, 1975; Kapera, 2021; Michniewicz, 1969⁴; Rutkowski, 2014; Terlecki, 1987, s. 243–288), z którym zawarł spółkę w celu dokonywania operacji finansowych.

Razem z Kuttieniem tego samego dnia zostali zatrzymani w Hajfie jego współpracownicy, Stanisław Kąsinowski (przed wojną dyrektor Polskiego Towarzystwa Asfaltowego SA) i dziennikarz Bronisław Syrokomla-Stefanowski, a także poeta Marian Hemar (IPMS, A.20.4/60, Sprawa Kuttiena; IPMS, A.20.4/60, Notatka; HI, MSZ 800/42/0/). Wszyscy przyjechali do Palestyny z Rumunii via turecki port Mersin, gdzie wsiedli na statek s/s „Warszawa”⁵ i w kolejnych

3 Osadzeni otrzymywali pismo, z którego wynikało, że zatrzymano ich decyzją Wysokiego Komisarza Palestyny na podstawie Defence Regulations, par. 17. Zob.: IPMS, Kol. 551/38, Materiały.

4 Por. krytyczną recenzję: Iranek-Osmecki (1970).

5 S/S „Warszawa” był używany do ewakuacji polskich żołnierzy i uchodźców cywilnych, głównie z Węgier i Rumunii, do Francji, a po jej kapitulacji do Palestyny. Pod koniec 1941 r. zatonał trafiony niemiecką torpedą. Wykaz transportów ewakuacyjnych: Borowski (2007, s. 210–211).

dniach trafili do Mazra'a. W listopadzie i grudniu 1940 r. zatrzymano dalszych kilkunastu uchodźców, następnii pojawili się w obozie w 1941 r., w miarę przybywania transportów ewakuacyjnych z Rumunii. Według notatek jednego z internowanych od września 1940 do lipca 1941 r. przez obóz przewinęło się około pięćdziesięciu obywateli polskich (IPMS, Kol. 551/43, Notatki)⁶.

Transporty z uchodźcami, głównie z Rumunii i Węgier, organizował, za zgodą Wielkiej Brytanii, rząd gen. Władysława Sikorskiego. Przewożono osoby, które ze względu na przedwojenną działalność (urzędnicy państwowi, oficerowie i in.) były najbardziej zagrożone, gdy państwa te zacieśniły współpracę z III Rzeszą (w listopadzie 1940 r. Rumunia i Węgry przystąpiły do Paktu Trzech). Pierwszy transport zawinął do portu w Hajfie 12 listopada 1940 r. Brytyjczycy zgodzili się także na czasowe rozlokowanie jednostek polskiego wojska. Po kapitulacji Francji w czerwcu 1940 r. do Palestyny została przeniesiona z francuskiego mandatu w Syrii Brygada Strzelców Karpackich (od stycznia 1941 r. Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich, SBSK) (Kopański, 1990, s. 110–128). W późniejszym czasie znalazły się tam również inne formacje (w tym 2 Korpus Polski pod dowództwem gen. Władysława Andersa).

Znaczna część posiadaczy paszportu RP została osadzona w Mazra'a na wniosek polskiej „dwójki” (wywiadu), ponieważ podejrzewano ich o niejasne interesy z Kuttinem lub Mikicińskim. W obozie znajdowali się również Polacy zatrzymani pod innymi zarzutami, jak domniemana współpraca ze służbami sowieckimi (Anatol Ungurian)⁷ i wywiadem włoskim (Czesław Horain) (IPMS, Kol. 551/19), czy fałszerstwo paszportów (Józef Wentland)⁸. Bywało i tak, jak w przypadku hr. Jana Badeniego, który został zatrzymany, gdyż pogranicznikom w Hajfie wydawało się dziwne, że do Palestyny chciał wjechać rosły dwudziestolatek, „mówiący płynnie kilkoma językami, z nazwiskiem brzmiącym z włoska, z węgierskimi papierami i który podawał się za Polaka” (Kossowska, 1998, s. 7)⁹.

Internowani różnili się wykształceniem, wyznaniem i pochodzeniem etnicznym (polskim, żydowskim, ukraińskim, niemieckim). Uwagę zwracała wysoka liczba osób o znaczącej przed wojną pozycji społecznej. Na liście zatrzymanych znaleźli się oficerowie, prawnicy, inżynierowie, dziennikarze, literaci, finansisci, a także śpiewak operowy (Paweł Prokopieni) i dwaj arystokraci (hr. Stanisław i Jan Badeni). Wśród osadzonych byli m.in. Karol Hirschberg (dziennikarz sportowy), Eugeniusz Janicki (dziennikarz), Witold Kocay (inż. chemik), Franciszek

6 Ppłk Władysław Michniewicz (w owym czasie szef ekspozytury Oddziału II na Bliskim Wschodzie) wspominał o 40 zatrzymanych w obozie (Michniewicz, 1971, s. 159).

7 Dziennikarz, przybył do Palestyny (w niejasnych okolicznościach) z ZSRR. Zob. przypis 63.

8 Józef Wentland (1912–1991) – przed wojną właściciel firmy „Dom Handlowy Józef Wentland – Wentland Surowce Zamorskie” w Warszawie. Zatrzymany 8 IX 1941 r. w Hajfie, po przybyciu do Palestyny. IPMS, A. 20.4/60, Pismo mjr. F. Wierzbickiego; IPMS, A.XII.24/100.

9 Przed przybyciem do Palestyny Badeni przebywał (jako uchodźca) na Węgrzech.

Kwiatkowski (adwokat, major WP), dr Zygmunt Matusik (sędzia śledczy), Janusz Poray-Biernacki (adwokat i dziennikarz, po wojnie pisarz emigracyjny znany pod pseud. Janusza Jasińczyka), mjr rez. Józef Poznański, Roman Sładowski (dziennikarz) (IPMS, Kol. 551/43, Notatki; IPMS, Kol. 551/25, List Horaina).

Obóz składał się z sześciu sekcji, zwanych campami:

podwójne rzędy wysokich na dwa piętra kolczastych drutów, wewnątrz kilkanaście drewnianych, podłużnych parterowych baraków, ustawionych grupami po kilka – równo i symetrycznie – a dalej już tylko Morze Śródziemne, też drutem odgródzone (Jasińczyk, 1955, s. 190).

Gdy osadzono tam Polaków, komendantem obozu był por. R. Pike, Irlandczyk z pochodzenia. Najwięcej polskich uchodźców rozlokowano w campie nr 1, w którym przebywali również m.in. obywatele czechosłowaccy (IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1, 3; IPMS, Kol. 551/59, k. 1). Choć reżim obozowy nie był szczególnie surowy, wiele do życzenia pozostawiały warunki bytowe. Jeden z osadzonych pisał, że baraki „nie były ogrzewane i kładąc się spać musieliśmy zakładać wszystkie ubrania. Oprócz zimna cierpieliśmy również z powodu licznych insektów. Jako pamiątkę z tego obozu złapałem przewleklą, miejscową chorobę skóry” (IPMS, Kol. 551/38, Pismo T. Łepkowskiego). Przeciągające się internowanie wpływało ujemnie na kondycję psychiczną zatrzymanych (Jasińczyk, 1955, s. 208).

Sytuacja, w jakiej znaleźli się Polacy, była dość niezwykła. Formalnie nie przedłożono im aktu oskarżenia. Początkowo nie wiedzieli nawet, z czyjego polecenia byli osadzeni. Dopiero w połowie grudnia 1940 r. w obozie zjawił się kpt. Wojciech Lipiński z Ośrodka Zapasowego BSK w Latrun, a miesiąc później, 19 stycznia 1941 r., konsul generalny RP w Jerozolimie, Witold Ryszard Korsak (IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 6; Buczek, 1991, s. 115).

W proteście przeciwko przedłużającemu się zatrzymaniu internowani zorganizowali 15 i 16 stycznia 1941 r. strajk głodowy, domagając się „zwolnienia lub postawienia w stan rzeczowego oskarżenia” (IPMS, Kol. 251/19, Pismo organizatorów; IPMS, Kol. 551/43, Notatki; Buczek, 1991, s. 115). Zbiorowe głodówki organizowano także w kwietniu i czerwcu 1941 r. (IPMS, Kol. 551/43, Notatki; IPMS, Kol. 551/59, k. 1). Być może to te wyrazy sprzeciwu sprawiły, że osadzeni stanęli wreszcie przed brytyjskim Advisory Committee w Jerozolimie¹⁰.

Polaków przesłuchiwali także oficerowie „dwójki” z ppor. Edwardem Szarkiewiczem, który jako funkcjonariusz wywiadu rozpracowywał sprawę Kuttena. W opinii polskich „mazryjczyków” był on jednym z głównych sprawców

10 Według notatek Horaina przesłuchania odbyły się w styczniu i lutym oraz w maju 1941 r. IPMS, Kol. 551/43.

ich zatrzymania (IPMS, Kol. 551/19; Jasińczyk, 1955)¹¹. Podobnie sądził Witold Hulanicki, były konsul RP w Jerozolimie (w latach 1937–1939), utrzymując, że „jest on [Szarkiewicz] panem życia i śmierci dla przyjeżdżających uciekinierów. Od niego zależy, czy spragniona dusza do rajy idzie, czy do obozu” (IPMS, Kol. 229/4, k. 1). Nie bez racji twierdził, że „trudno się dziwić Anglikom, że zamykają ludzi podejrzanych przez nas samych” (IPMS, Kol. 229/4, k. 2). Pośępny nastrój osadzonych odzwierciedlał powstały w czasie internowania gorzki utwór Hemara, nieoficjalnie zwany „Hymnem Mazry”, zaczynający się od słów: „Myśmy się w Mazrze poznali / Nas złączył kolczasty drut, / Nas bracia rodacy wydali / Na głód, poniewierkę i brud” (IPMS, Kol. 551/25, „Myśmy...”; Kotkowski, 1972, s. 174–175; Terlecki, 1987, s. 274–275).

Żeby nie popaść w poczucie beznadziei, Polacy próbowali odnaleźć się w tej niełatwej rzeczywistości. Obchodzili święta, zorganizowali chór (pod batutą Hemara), a Paweł Prokopieni dał kilka koncertów (IPMS, Kol. 551/43, Notatki). Przykładem specyficznego, czarnego humoru internowanych były „Wiersze makabryczne, natchnione przez głodówkę w «Internment Camp IV»”, ze stycznia 1941 r. Nawiązywały do tzw. żartobliwych epitafiów, ale odnosiły się do żyjących współtowarzyszy niedoli (por. „Umarł Józef Brzeziński / Nie ma już sposobu / Połóż kawał chatwy / Może wstanie z grobu”) (IPMS, Kol. 551/43, Wiersze).

Ponieważ nie było podstaw prawnych do dalszego internowania, a Brytyjczycy mieli wątpliwości co do zarzutów (IPMS, Kol. 229/4, k. 2), zatrzymani stopniowo wychodzili na wolność. Na wniosek Ekspozytury „I” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza¹² 13 marca 1941 r. zostali zwolnieni m.in. E. Janicki i F. Kwiatkowski, a 28 marca M. Hemar i Z. Matusik. Skierowano ich do Ośrodka Zapasowego SBSK (IPMS, Kol. 251/19, Pismo J. Bińkowskiego do komendanta, k. 73–74; IPMS, Kol. 251/19, Pismo J. Bińkowskiego do J.K. Zamorskiego, k. 75). Według relacji jednego z osadzonych 21 czerwca 1941 r. w Mazra’a przebywało około trzydziestu polskich uchodźców (IPMS, Kol. 551/59, k. 1). W grudniu 1942 r. wszyscy obywatele RP, którzy jeszcze tam pozostali (w liczbie dziesięciu), zostali przeniesieni do brytyjskiego obozu w Latrun (POW Camp No 321) między Tel Awiwem a Jerozolimą (IPMS, A. 49/176, Pismo)¹³. Do Latrun trafili m.in. Kутten, Kąsinowski i Stefanowski, internowani do końca wojny¹⁴.

11 U Jasińczyka wspomniany jako „Czartkiewicz” (s. 189–191).

12 Ekspozytura „I” była komórką wywiadu, została utworzona jesienią 1940 r. w Jerozolimie (Peplowski, 1995, s. 144–157).

13 W wydzielonych sektorach POW Camp 321 w latach 1944–1945 działał tzw. Obóz Dyscyplinarny Armii Polskiej na Wschodzie (Pietrzak, 2015).

14 Dubicki (2018, s. 109–111), Terlecki (1987, s. 274) i Michniewicz (1971, s. 158) błędnie podają, że wszyscy przesiedzieli w Mazra’a do zakończenia wojny. Por. NA, FO 371/39515.

* * *

Edytowany dokument pochodzi z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego i jest częścią zespołu „Kolekcja Czesława Horaina”, oznaczonego sygnaturą Kol. 551. Rękopis, opatrzony nagłówkiem „Notatki”, liczy 15 kart formatu 190 x 145 mm. Karty są obustronnie zapisane atramentem, w wielu miejscach autor poczynił ołówkiem dodatkowe adnotacje. Pismo jest trudno czytelne, z licznymi przekreśleniami. Szereg wyrazów (w tym nazwiska!) zapisano w formie skróconej.

Horain przedstawił w „Notatkach” sprawy, których był świadkiem lub o których zebrał informacje. Materiał układem treści przypomina kronikę. Rejestruje – data po dacie – wydarzenia od 17 września 1940 r. (gdy w porcie w Hajfie zatrzymano Kuttana i współtowarzyszy) do 16 lipca 1941 r., kiedy autor wyszedł na wolność. Ponieważ Horain znalazł się w Mazra'a dopiero 16 listopada 1940 r., o tym, co wydarzyło się przed tym dniem, prawdopodobnie dowiedział się od współwięźniów osadzonych wcześniej. Zapisy pod datami są lakoniczne, kilkuwyrazowe. Fragment dotyczący wypadków od września do końca grudnia 1940 r. znalazł rozwinięcie w „Kronice Mazryjskiej”. Większość materiału (12 stron) pozostała w wersji roboczej. Niewykluczone, że miała posłużyć do opracowania kolejnej części tej kronikarskiej relacji, która jednak nie powstała. Niezależnie od tego „Notatki” można traktować jako uzupełnienie „Kroniki Mazryjskiej”.

Dokument warto wprowadzić do obiegu naukowego z kilku względów. Przede wszystkim jest to jeden z nielicznych materiałów źródłowych dotyczący internowania polskich obywateli w Mazra'a. Mimo lakoniczności „Notatki” przynoszą zaskakująco dużo faktografii. Autor przywołuje imiona i nazwiska (bądź tylko nazwiska) ponad pięćdziesięciu internowanych polskich obywateli¹⁵, skrupulatnie odnotowuje daty ich osadzenia (a także daty zwolnienia), informuje o formach protestu (strajki głodowe, rozruchy). Dowiadujemy się, jakie panowały nastroje wśród osadzonych, kto i kiedy ich przesłuchiwał.

Walorem „Notatek” jest to, że wyszły spod pióra jednego z osadzonych i (jak się wydaje) powstawały na bieżąco, w czasie internowania. Niesie to za sobą różne konsekwencje. Wybór odnotowanych wydarzeń ma charakter subiektywny, autor rejestrował to, co w danym momencie uważał za istotne. Z drugiej strony mamy unikalny zapis chwili, relację „z pierwszej ręki”. Warto podkreślić, że faktografia dobrze wytrzymuje konfrontację ze źródłami innej proveniencji i przywoływane przez Horaina daty, wydarzenia etc. znajdują potwierdzenie w dokumentach (por. przypisy 23, 62, 73). Niewątpliwie materiał ten w znaczący sposób uzupełnia naszą wiedzę.

15 Dotychczasowa literatura przywoływała nazwiska jedynie kilku zatrzymanych.

Przygotowując dokument do druku, starano się zachować oryginalne cechy przekazu źródłowego, ograniczając do minimum edytorskie ingerencje. Pozostawiono anglosaską pisownię nazw geograficznych oraz spolszczony zapis „Mazra” (zamiast „Mazra’a”). W nawiasach kwadratowych rozwinięto skróty oraz uzupełniono brakujące fragmenty wyrazów. Tam, gdzie uznano to za niezbędne dla właściwego zrozumienia zapisu, dodano zwięzłe uwagi edytorskie i wyróżniono je *pismem pochylonym*. Fragmenty tekstu przekreślone przez autora oraz wyrazy nieczytelne zaznaczono przypisami literowymi. W edycji pominięto m.in. zapisy dotyczące okresu od 17 września do 31 grudnia 1940 r., ponieważ ich rozwinięcie znajduje się w „Kronice Mazryjskiej”.

Notatki

[...]

1. I. Nabożny¹⁶ ucieka, złapany
represje światło, kontrola w kancelarii podpisów wezwań do Adv[isory],
rewizja ^b....^b, Poznański¹⁷, w końcu sierż[ant] ang[ielski] ^b....^b
3. I. ^aPtak¹⁸ wraca^a, zajście z nazistami
2. I. Powrót George Maranza, Pucek Alojzy¹⁹ wolny
4. I. Goldstein²⁰ do Akko²¹
2. I. Protestacyjny telegram do Rządu, do CID²² i do kon[sula]

-
- 16 Edmund Nabożny vel Manfred Amelunxen (ur. 1916) – pochodził z Gdańska, w kwietniu lub maju 1940 r. w niejasnych okolicznościach przybył do Rumunii (przez Niemcy i Jugosławię) i podając się za Polaka, zgłosił chęć wstąpienia do WP. Podczas przesłuchania w Bukareszcie polski wywiad zaczął podejrzewać go o współpracę z Abwehrą. Po przybyciu do Palestyny (12 XI 1940 r.) aresztowany i osadzony w Mazra’a. IPMS, Kol. 138/197, Odpis pisma, k. 2; IPMS, Meldunki K. Bączkowskiego, k. 31–32.
 - 17 Józef Szeliga-Poznański (1893–1975) – major rez. WP. Zatrzymany w Hajfie razem z tzw. grupą Kuttana. Internowany 22 IX 1940 r. (do lutego 1941 r.). Po wojnie przebywał w Chile. NA, KV 2/518, List J. Poznańskiego; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1; Smolana (1992, s. 84, 95).
 - 18 Wilhelm Ptak (1904–1948) przed wojną pracował w konsulacie generalnym RP w Berlinie. Do sierpnia 1940 r. przebywał na terenie Niemiec. Do Rumunii dotarł jako marynarz na statku-cysternie. W Konsulacie RP w Bukareszcie zgłosił chęć wstąpienia do WP. W listopadzie 1940 r. ewakuowany do Palestyny. Internowany w Mazra’a, a następnie w Latrun (do 1945 r.). W 1948 r. zamordowany w Jerozolimie przez nieznaną sprawców. IPMS, Kol. 551/53, W. Ptak; IPMS, Kol. 138/197, Meldunek; IPMS, A. 49/176, Wykaz.
 - 19 Alojzy Pucek do sierpnia 1940 r. przebywał we Lwowie, gdzie znalazł się z falą uchodźców wojskowych. Aresztowany przez NKWD, po zwolnieniu przybył, razem z Józefem Brzezińskim (zob. przyp. 40), do Rumunii, skąd został ewakuowany do Palestyny. IPMS, Kol. 138/197, Meldunek.
 - 20 Według Horaina Goldstein pochodził z Rumunii i był fryzjerem. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3.
 - 21 Akka (Akko, Acre) – miasto portowe na północ od Hajfy. Na terenie dawnej fortecy z czasów krzyżowców znajdowało się ciężkie więzienie.
 - 22 Criminal Investigation Department of the Palestine Police Force – departament śledczy brytyjskiej policji mandatowej.

2. I. Zapowiedź strajku, o ile nie będziemy zwolnieni albo postawieni w stan osk[arzenia]²³
5. I. Przeniesienie 52 osób do Campu 5a (bez Ptaka)
zawiadomienie o terminach Advisory [*zapis może odnosić się także do 8 I*]
8. I. Powrót Stokrotki²⁴ ze szpitala
8. I. Bronek²⁵ do szpitala
9. I. ^aadw[okat] Bryniarski Janusz zw[any] Kadłubek (Poray-Biernacki)²⁶, inż. Sulikowski [*Wacław*] (Jakubowski), Kwiatkowski Franc[iszek]²⁷ adwokat, Janicki Eugeniusz²⁸ zw[any] Gruszka mgr pr[aw], inż. Kocay Witold²⁹ inż. chem[ik], Paszkiewicz (= Lipiński?), mgr farm. [?] Antczak Lech zw[any] Marysiu (Schroeder), Jurewicz kpt.^a [*tego dnia internowani w Mazra'a*]
10. I. Huculak³⁰ wydany z Syrii do Acre

-
- 23 IPMS, Kol. 251/19, Pismo organizatorów strajku.
 - 24 Chodzi o kpr. pchor. Andrzeja Łepkowskiego (ur. 1900 lub 1902), przemysłowca branży naftowej. Zatrzymany w Hajfie 17 IX 1940 r., w Mazra'a osadzony 7 X 1940 r. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1–2; IPMS, Kol. 251/19, Pismo internowanych.
 - 25 Bronisław Syrokomla-Stefanowski (1906–1996) – dziennikarz. Po wybuchu wojny wyjechał z kraju, współpracował z Centrum Informacji i Dokumentacji Rządu RP na Uchodźstwie. W latach 1940–1945 internowany w Palestynie. Po wojnie osiedlił się w Australii. IPMS, A. 20.4/60, Sprawa Kuttana, k. 1–2, 4, 6; IPMS, Kol. 25/31A, Pismo B. Syrokomla; IPMS, Kol. 551/67; Ciechanowki (2005, s. 144–145).
 - 26 Janusz Stanisław Poray-Biernacki, pseud. Janusz Jasiończyk (1907–1996) – prozaik, krytyk, dziennikarz, z wykształcenia prawnik. W 1940 r. przedostał się do Palestyny jako emisariusz Związku Walki Zbrojnej (posługując się paszportem na nazwisko Zbigniewa Bryniarskiego). W okresie 9 I – 17 V 1941 r. internowany w Mazra'a. Po zwolnieniu wstąpił do SBSK. Do 1947 r. przebywał w Palestynie, a następnie w Wielkiej Brytanii. Autor m.in. zbioru opowiadań *Po Narwiku był Tobruk* (1945) i powieści *Słowo o bitwie* (1955). IPMS, Kol. 426, Kolekcja; BPOSK, Archiwum Osobowe, kop. 226; Bzowska (1998).
 - 27 Franciszek Kwiatkowski (1898–1955) – adwokat, major WP. W 1940 r. przedostał się na Bliski Wschód. Zatrzymany i internowany w Mazra'a (styczeń–marzec 1941 r.). Po zwolnieniu służył w Armii Polskiej na Wschodzie. Odbył kampanię włoską jako oficer Oddziału Informacyjnego Sztabu 2. Korpusu Polskiego. Suchcitz (2021, s. 69).
 - 28 Dziennikarz, później redaktor wydawanego w Jerozolimie pisma „Biuletyn Polski w Okowach” (1945–1946), pracował także w redakcji „Gazety Polskiej” (Kowalik, 1965, s. 437).
 - 29 Witold Roman Kocay (1912–2002) – inż. chemik, poszukiwany przez Gestapo, uciekł z Polski i przez Węgry, Rumunię, Turcję i Syrię dotarł do Palestyny. Od 9 I do 15 V 1941 r. internowany w Mazra'a. Po zwolnieniu wysłany do Wielkiej Brytanii, gdzie służył w RAF. Od 1951 r. w USA, autor patentów w dziedzinie włókien syntetycznych. Internet: *He Escaped the Nazis*.
 - 30 Stefan Huculak – obywatel polski narodowości ukraińskiej. Po agresji ZSRR na Polskę komisarz Bitkowa (woj. stanisławowskie), według doniesień służb działał na szkodę ludności polskiej (prześladowania, rabunki). Zbiegł do Krakowa, gdzie nawiązał kontakt z władzami niemieckimi. Na przesłomie 1939/1940 r. przedostał się na Węgry, a następnie do Palestyny. W sierpniu 1940 r. zatrzymany na wniosek wywiadu polskiego. W listopadzie 1940 r. uciekł do Syrii, po kilku tygodniach ujęty i ponownie osadzony w Mazra'a. Internowany do końca wojny. IPMS, Kol. 138/197, Pismo Oddziału II; IPMS, A. 49/176, Wykaz; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 5.

[...]

15. I. Rano strajk głodowy
16. I. o 17h Pike³¹ wezwał Stef[anowskiego] i oświadczy[ł], że w sobotę albo w niedzielę przyjedzie Korsak, przerwanie strajku
17. I. delegacja do komendanta [obozu] i memoriał do konsula wręczony 19. I.
19. I. Korsak Witold Ryszard³²
20. I. Kpt. Lipiński³³ przesłuchuje.
22. I. Wyjazd na „Advisory”, Kutten³⁴, Hemar³⁵, Stef[anowski], Kąsin[owski]³⁶
a- " Prokopieni Paweł³⁷, st[arszy] szer[egowy] z cenzusem, agent ubezpieczeniowy] Hirschberg Karol^{38-a}, reporter sport[owy] Dziennika Lud[owego] [tego dnia internowani w Mazra'a]
23. I. powrót z Advisory, odroczenie

-
- 31 Komendant Mazra'a Internment Camp, porucznik. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1; IPMS, Kol. 551/59, k. 4.
 - 32 Witold Ryszard Korsak (1897–2003) – konsul generalny RP w Jerozolimie w latach 1940–1943. Po wyjeździe z Palestyny m.in. konsul generalny w Bejrucie (1943) i Stambule (1944–1945). Od 1957 r. w USA. *Polska służba...* (1954, s. 108); BPOSK, Archiwum Osobowe (nekrologi).
 - 33 Wojciech Lipiński (1900–1966) w owym czasie był szefem Oddziału II Ośrodka Zapasowego SBSK w Latrun (styczeń – kwiecień 1941). W 1943 r. przeniesiony do Wielkiej Brytanii, wykładał w Szkole Oficerów Wywiadu w Glasgow. Po wojnie wrócił do Polski, w 1952 r. zatrzymany, a następnie skazany (uniewinniony w 1957 r.). Dubicki i Suchcitz (2011, s. 185–191).
 - 34 Wiktor Kutten (ur. 1890) – przed wojną prezes Związku Polskich Fabryk Portland – Cement, dorobił się dużego majątku. Po wrześniu 1939 r. wyjechał do Rumunii. W latach 1940–1945 internowany w Palestynie (Dubicki, 2018; Ciechanowski, 2005, s. 143–144); IPMS, Kol. 25/31A, Pismo W. Kuttena.
 - 35 Marian Hemar (właśc. Jan Marian Hescheles, 1901–1972) – poeta, satyryk, dramaturg, autor tekstów piosenek. Osadzony w Mazra'a 22 IX 1940 r. (zwolniony 28 III 1941 r.). O internowaniu zob. Mieszkowska (2006, s. 98); Kotkowski (1972, s. 174–176).
 - 36 Stanisław Kąsinowski (ur. 1898) – przemysłowiec, zatrzymany w Hajfie razem z Kuttinem. W latach 1940–1945 internowany. Po wyjściu na wolność mieszkał w Jerozolimie, gdzie w latach 1946–1948 był kierownikiem firmy „Asphaltina Co. – Factory for Insulation Materials”, powstałej z inicjatywy oficerów II Oddziału. W 1948 r. wyjechał do Libanu. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1; Buczek (1981, s. 147–148).
 - 37 Paweł Prokopieni (właśc. Pawło Prokop, 1910–1976) – śpiewak operowy, bas baryton. W 1940 r. przedostał się z okupowanego przez ZSRR Lwowa do Rumunii, skąd przybył do Palestyny. Internowany w Mazra'a od stycznia do czerwca 1941 r. Po zwolnieniu żołnierz SBSK (jako Public Relation Officer). Po wojnie mieszkał w USA. IPMS, Kol. 551/53, Wycinki; BPOSK, Archiwum Osobowe (artykuły wspomnieniowe).
 - 38 Karol Hirschberg (1907–1979) – dziennikarz sportowy, po zwolnieniu z internowania oficer łącznikowy SBSK, następnie żołnierz 2. Korpusu Polskiego. Powrócił do kraju, był m.in. kierownikiem działu sportowego „Expressu Wieczornego”. *Kultura* (1979), nr 9 (384), s. 152; *Rocznik Warszawski* (1985), t. 18, s. 393.

25. I. Matusik³⁹, Brzeziński⁴⁰, Rudnicki⁴¹, Frezer⁴² [*przesłuchiwani?*]
26. I. Szarkiewicz⁴³, Tavory⁴⁴, Bienk[owski]⁴⁵ [*przesłuchują internowanych*]
Poznański, Hemar, Kuttan, Kašinowski, Rand⁴⁶, Horain⁴⁷, ^a-Prokopieni^a
(razem 11) [*przesłuchiwani*] ^a-Koncert Prokopieni[ego]^a
3. II. Poznański Józef wolny, do Savoy⁴⁸ eskort[owany]
4. II. Kuttan do Central Prison Jerozolimy
7. II. Rozen-Roński Ludwik⁴⁹ [*tego dnia internowany w Mazra'a*]

-
- 39 Zygmunt Marian Matusik (1901–1973) – sędzia śledczy z Krakowa, kpt. WP. W Mazra'a osadzony 9 X 1940 r. (zwolniony 28 III 1941 r.). Później oficer 2. Korpusu Polskiego. Zginął w wypadku samochodowym w Londynie. BPOSK, Archiwum Osobowe; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 2.
 - 40 Józef Brzeziński (1904–1983) – nauczyciel gimnazjum w Sosnowcu. W 1940 r. przebywał w Czerniowcach jako współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego Naczelnego Wodza. Po zajęciu miasta przez ZSRR dwukrotnie aresztowany. Zwolniony przedostał się do Rumunii. Osadzony w Mazra'a 3 XII 1940 r. (zwolniony 13 III 1941 r.). Później harcmistrz Związku Harcerstwa Polskiego na Wschodzie, działacz harcerski w Kenii. IPMS, Kol. 138/197, Meldunek; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 5; Pancewicz (1985, s. 18, 72, 101, 118).
 - 41 Juliusz Rudnicki – starszy szer., mechanik, przed wojną zatrudniony na lotnisku we Lwowie. Podejrzania wzbudzały jego niejasne kontakty z urzędnikiem konsulatu włoskiego w Bukareszcie. Osadzony w Mazra'a 3 XII 1940 r. (zwolniony 13 III 1941 r.). IPMS, Kol. 138/197, Meldunek; IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 5.
 - 42 Franciszek Frezer, z Poznania, osadzony w Mazra'a 5 XII 1940 r., zwolniony 28 III 1941 r. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 6.
 - 43 Edward Szarkiewicz (właśc. Mojżesz Szapiro, 1900–1953?) w owym czasie był oficerem Ekspozytury „R” Oddziału II w Bukareszcie. Brał udział w rozpracowaniu S. Mikicińskiego i W. Kuttena. Potem pracował dla wywiadu brytyjskiego. Był osobą wzbudzającą skrajne opinie. Teczka osobowa: NA. KV 2/517 i 518; Buczek (1991, passim); Iranek-Osmecki (2004, s. 590–592).
 - 44 Inspektor policji portowej w Hajfie. Według notatek gen. Józefa Kordiana Zamorskiego Tavory pierwotnie nazywał się Chaim Borenstein i przybył do Palestyny w 1919 r. IPMS, Kol. 251/20, k. 8.
 - 45 Józef Bińkowski (1895–1950) – major dypl. WP, oficer Oddziału II Sztabu Głównego. Po ewakuacji do Rumunii we wrześniu 1939 r. oficer komórki polskiego wywiadu wojskowego w Bukareszcie. Następnie działał w Turcji, Palestynie (szef Ekspozytury „T” w Jerozolimie) i Iranie (szef placówki wywiadu w Teheranie). Z końcem 1944 r. przeniesiony w stan nieczynny. Zmarł w Londynie. Dubicki i Suchcitz (2009, s. 54–58); Ciechanowski (2005, s. 344).
 - 46 Bernard Rand (1907–1999) – przedsiębiorca, zatrzymany w związku ze sprawą Kuttana, więziony w Akce, a następnie (25 XI 1940 r.) osadzony w Mazra'a. Po zwolnieniu (13 III 1941 r.) żołnierz SBSK, walczył pod Tobrukiem. Potem na emigracji w Wielkiej Brytanii. BPOSK, Archiwum Osobowe (nekrolog, artykuł wspomnieniowy); Picheta (ca 1998, s. 71: cz. 1, 74: cz. 2).
 - 47 Czesław Horain (1904–1966), autor edytowanych „Notatek”.
 - 48 Hotel w Hajfie. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1; ogłoszenia w *The Palestine Post*: 18 VI 1937 (s. 12), 13 IX 1939 (s. 2).
 - 49 W późniejszych latach był pracownikiem UNRRA. IPMS, Kol. 551/25, List Cz. Horaina.

9. II. ^aRand^a, Zajde⁵⁰, Horain [do] Jeroz[olimy] [*na przesłuchanie*]
10. II. ^a''-'' " " powrót [*z przesłuchania*]
" Stokrotka, J. Zwirblis [?] do Jerozol[imy] [*na przesłuchanie*]
11. II. Stokrotka wraca [*z przesłuchania w Jeruzolimie*], przynosi wiadomość, spotyka Sławoja⁵¹, Bielski⁵² jedzie [*na przesłuchanie*]
13. II. Zawieszenie Advisory, Józefczyk⁵³ wraca z drogi
- 11/12. II. Bielski na Advisory, Anglicy bez zarzutów, Polacy nie dostarczyli
14. II. Sędzia Evans [?] do Singapore
17. II. ^arzekome zwol[nienie] Bryniarskiego^a, koncert Bielskiego
18. II. Szarkiewicz rozmawia w Haifie z Chmielew[skim]⁵⁴, ^aBryniarski do Haify na przesł[uchanie]^a
19. II. Komisja dla Enemy Subject
20. II. V. Rotteck, zamach samobójczy
20. II. Szarkiewicz, Wolański⁵⁵ [*przesłuchują*]
przesłuchanie ^aJanicki, Kwiatk[owski], Kocay, Antczak^a, Stefanowski, Brzeziński, Rudnicki, Matusik, Stef[anowski] ma być zwolniony nazajutrz
- ^a21. II. Bryniarski wraca z lock-up^{a 56}
" Szarkiewicz przesłuchuje
24. II. Sprawa i sąd ze Stokrotką
Łempki [Łepkowski] i Józefczyk strajk głodowy^{b....b}
27. II. Wyrok w spr[awie] Łempk [Łepkowskiego]
28. II. Zajście z Koshewnikiem⁵⁷

50 Julian Zajde (lat 35) był współwłaścicielem biura podróży w Łodzi, po wrześniu 1939 r. przedostał się do Szwajcarii, skąd wyjechał do Stambułu, gdzie w konsulacie RP zgłosił się jako ochotnik do WP. Po przybyciu do Palestyny został 23 XI 1940 r. osadzony w Mazra'a. IPMS, Kol. 551/59, k. 2.

51 Chodzi o byłego premiera Sławoja Felicjana Składkowskiego, w owym czasie inspektora sanitarnego polskich jednostek w Palestynie (styczeń – maj 1941 r.).

52 Chodzi o Zygmunta Weissmanna, ewakuowanego z Rumunii pod nazwiskiem Bielski. Przed wojną pracował jako agent ubezpieczeniowy. W Bukareszcie okazynie współpracował z Kuttenem. Internowany w Mazra'a w listopadzie 1940 r. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 2–4; IPMS, Kol. 551/75, Listy; Buczek (1991, s. 124, błędnie jako Bielecki).

53 Ppor. Kazimierz Józefczyk (ur. 1914) był jednym z 5 oficerów, którzy w nocy 12/13 V 1940 r. zbiegli z Oflagu II B Arnswalde (na terenie dzisiejszego Choszczna). Internowany w Mazra'a 20 XII 1940 r. (zwolniony 28 III 1941 r.). Później skierowany do Wielkiej Brytanii, gdzie służył w lotnictwie. Giziński i Szutowicz (2013, s. 98); IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 6.

54 Być może chodzi o Mieczysława Chmielewskiego (1898–1983), adwokata, kpt. WP, działacza pilsudczykowskiego ze Śląska. Do Palestyny przybył w grudniu 1940 r. Działacz ZHP na Środkowym Wschodzie. Po wojnie w Wielkiej Brytanii (Dopierała, 2003, s. 321–322).

55 Oficer Oddziału II. IPMS, Kol. 551/19, k. 2.

56 Z ang. „areszt”. Chodzi o areszt w Hajfie.

57 Izaak Koschewnik, były obywatel polski, zawiadywał (jako supervisor) sekcją obozu, w której umieszczono Polaków. Według Horaina przed wojną był „maklerem czy też agentem włoskiej

- rozruchy w Campie na tle mieszk[aniowym]
1. III. deleg[acja] Polaków (Stef[anowski], Roz[en], Hem[ar], Feige⁵⁸ odmawia) u Pike'a, przeniesienie do Campu 5.
 - 1 i 2/ III. awantury Matusika
 3. III. de La Cluse, ks. Kuncka⁵⁹ wolny
Stef[anowski] i Hemar wszczynają akcję przez Pike'a
 4. III. 12-ty dzień głodówki Rottecka
 6. III. Huculak do Mazry
 8. III. Barański⁶⁰ redivivus
 12. III. Doran⁶¹ na widowni (Stefan[owski] i Hemar)
Skarga na postępowanie
 13. III. ^aRand^a, Rud[nicki], ^aKwiatk[owski]^a, Brzeziński, ^aJanicki, Paszk[iewicz], Sulikowski^a zwolnieni do Brygady [*Strzelców Karpackich*]⁶² po ^b....^b [...]
 - 13/14. III. praca nad listami
 16. III. Strajk Stokrotki i Józefcz[yka]
 19. III. daje słowo Doran, że załatwi zw[olnienie] Polaków w 1 mies[iąc] przerwa strajku Łemp [Łepkowskiego] i Józef[czyka]
 21. III. Doran – Szarkiewicz przesłuchują 14 osób, obiet[nica] zwolnień, Bielski wchodzi na siłę
 23. III. rozkaz komendanta [*obozu*] do gotowości na wyjazd
 24. III. ^aPike przez okno zawiadamia^a Prokop[ieniego] o zwolnieniu + 4 innych

linii okrętowej w Tel-Aviv i zapewne na skutek tego podejrzany przez władze został internowany”. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 1.

- 58 Rudolf Feige (1889–1948) pochodził z Niemiec, od 1935 r. mieszkał w Palestynie. Współzałożyciel i pierwszy szef Palestine Meteorological Service. Zginął w czasie oblężenia Jerozolimy (Gutfeld, 1948, s. 2).
- 59 Brak bliższych informacji. Według Horaina, de Lacluse vel Kuncka miał być oficerem Legii Cudzoziemskiej i wywodzić się z austriackiej szlachty. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3.
- 60 Chodzi o Artura Schillinga, ewakuowanego z Rumunii pod nazwiskiem Barański. Schilling (Krzywosiński, ur. 1901) przed wojną pracował w rozgłośni warszawskiej (audycje w języku niemieckim). W Mazra'a był internowany dwukrotnie (listopad – grudzień 1940 r. i ponownie w marcu 1941 r.). Pod pseudonimem Antoniego Krzewiny opublikował książkę *Tomorrow in Germany* (Jerusalem 1943) oraz tomik poezji *Polnische Lieder* (Jerusalem 1944). Po wojnie wrócił do kraju. IPMS, Kol. 551/33; K.M. (1943, s. 4); Brod (1945, s. 12).
- 61 Być może chodzi o por. Desmondę Dorana (1913–1946), oficera Secret Intelligence Service (SIS), który w czasie II wojny światowej służył w Rumunii (do 1941 r., jako szef ekspozytury SIS) i na Bliskim Wschodzie. Tributes to... (1946, s. 4).
- 62 Zwolnienie wszystkich siedmiu tego dnia i odesłanie do Ośrodka Zapasowego SBSK potwierdza pismo mjr. J. Bińkowskiego do Komendanta Ośrodka, marzec 1941 r., IPMS, Kol. 251/19, k. 73–74.

24. III. Ungurian Anatol⁶³ przybywa na noszach chory z Jerozol[imy] do szpitalika w Mazrze
25. III. refugiały [refugianci?] do 2ego Campu
- 26/27. [III.] ^aPo terminie wiecz[orem] Pike ponownie obiec[uje] Prok[opieniu] zwol[nienie]^a, Arabowie do Sarafan[d]u⁶⁴
28. III. Hemar, Łempk [Łepkowski] T.⁶⁵, Frezer, Matusik, Józefczyk wolni
31. III. Ungurian wywieziony do szpit[ala] Haifa rano
29. III. – 5. IV. Stefan[owski] chory na serce
5. IV. Koshewnik Izaak strajk głodowy
8. IV. akcja i memoriał w jego sprawie
10. IV. przerywa strajk bezowocnie
- 10-14 / IV. przygotowania do Wielkanocy i Wielkanoc
przemówienia Pike'a, Rozena, Egretauda⁶⁶, Lesain'a⁶⁷, Barabáša i nastroje
16. IV. Memorjał o wstąpieniu do wojska, ^aProkopieni koncert dla refug[iantów]^a [uchodźców]
17. IV. Doran ^b....^b
18. " Strajk deternistów⁶⁸
19. " Termin Doran'a upływa, epidemia dysenterji
20. " Deterniści biją Araba Camel'a [?]
22. " wizyta Polskiego ^b....^b po X.Y. (Traub[man], Haupt[mann]⁶⁹), bez rozk[azu] zwolnieni

63 Anatol Ungurian (1915–2008) – ppor. rez. WP, przed wojną był dziennikarzem, współpracował z pismem „Nowa Rzeczpospolita”. Do Palestyny przybył z ZSRR, zatrzymany przez władze brytyjskie 5 III 1941 r. W grudniu 1941 r. zwolniono go pod warunkiem, że wstąpi do wojska polskiego, a gdy tego nie uczynił, internowano go ponownie. Po wojnie zajmował się biznesem. IPMS, A. 20.4/60, Pismo mjr. F. Wierzbickiego; Habeas Corpus... (1945, s. 3).

64 W Sarafand (między Tel Awiwem a Jeruzolimą) znajdował się jeden z brytyjskich obozów internowania (Sarafand Detention Camp). *Parliamentary Debates* (1939, kol. 2692).

65 Tomasz Łepkowski (ur. 1898) – kuzyn Andrzeja („Stokrotki”), przed wojną właściciel kopalni ropy naftowej w Brzozowcu k. Sanoka, internowany w Mazra'a 20 XI 1940 (zwolniony 28 III 1941 r.). W czasie pobytu w Palestynie opatentował dwa wynalazki z dziedziny wojskowo-technicznej. W 1943 r. wyjechał do USA, gdzie jego brat Rafał (1903–1991) był sekretarzem ambasady RP. IPMS, Kol. 551/38, Materiały.

66 Guy Egretaud (lat 40), dr medycyny, obywatel francuski. Przybył do Palestyny w lutym 1941 r., aby zaciągnąć się do Sił Wolnych Francuzów (*Forces Françaises Libres*). Aresztowany 7 III tr. IPMS, Kol. 551/59, k. 3.

67 Być może chodzi o ks. André Lesaina, pracownika jednej z kurii biskupich w Ziemi Świętej. Z relacji Horaina wynika, że był internowany w Mazra'a. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3.

68 Z ang.: zatrzymany, osadzony.

69 Dawid Traubman i Zygmunt Hauptmann. Pochodzili z Krakowa, mieli około 20 lat. Po wybuchu wojny przedostali się do Rumunii, a następnie do Syrii, skąd w kwietniu 1940 r. nielegalnie przybyli do Palestyny. Aresztowani, po dwóch miesiącach zostali deportowani do Syrii. Na początku lipca powrócili z polskim transportem wojskowym, ponownie zatrzymani i osadzeni

23. IV. Ungurian do Campu
24. IV. Strajk rozpocz[ął] się wieczorem
26. IV. " Czechów
28. IV. Tavery, Doran, koniec strajku, obiet[nica] zwol[nienia] Prokop[ieniego], Haupt[manna], Traub[mana]
29. IV. ^aPożegnalny koncert Prokop[ieniego]^a
30. IV. Stef[anowski] żegna w im[ieniu] Polaków Pike'a. Przyjazd Bieńkowskiego z Wolańskim i Taverym (?). Łempk [Łepkowski] (Kocay przed sąd)
1. V. ^aWiadomości o Advisory^a
Dudley-Nigg nowy komendant [obozu]
- 7.5. Zawiad[omienie] o nowym Advisory
8. V. Wiadomości o zwol[nieniu] 5 Polaków: ^aBryniarski, Kocay^a, Ptak, Ungurian, Śladowski⁷⁰ (Ungurian na advisory)
9. V. potwierdzenie wiadomości z wyj[ściem] Unguriana, ^b....^b Antczak, Przybylski Stef[anowski] gubi i znajduje sygnet straszliwy hamsin
10. V. Łempk [Łepkowski], Ptak zawiad. o zwolnieniu
11. V. Horain otrzymuje list, rocznica Traubmana i Hauptmanna⁷¹
15. V. Rozen supervisor⁷²
14. V. ^aNarzymiski przyjeżdża po Kocaya, Bryniarsk[iego], Antczaka, Śladowskiego, którego nie wydają władze angielskie wobec braku rozkazu^a
Łempk [Łepkowski], Hor[ain], ^aPtak^a, Zajde, Stef[anowski], Kąsin[owski], Bielski na Advisory
14. V. Kocayowa 40 £
- 15 i 16/ V. Advisory i powrót
- 15/ V. ^aKocay, Antczak^a, Śladowski, Przybylski wolni, Śladowski otrzymuje zezwolenie na Advisory w godzinę
17. V. ^aStokr[otka], Ptak, Bryniarski wolni^a⁷³
19. V. Tavery rozmowa z Traubmanem
22. V. Rozen, ^aProkopieni^a, Hirschberg, ^b....^b na komisji w Haifie

w Mazra'a. Wbrew zapisowi nie zostali zwolnieni 22 IV 1941 r. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3; IPMS, Kol. 551/59, k. 1–2.

70 Roman Włodzimierz Śladowski – dziennikarz, autor m.in. *Przewodnika po Palestynie: „co należy wiedzieć”* (Jeruzolima 1942), redaktor efemerycznego pisma „Rzeczy Ciekawe i Przedruki” (Jeruzolima 1946–1947). IPMS, Kol. 551/25, List Cz. Horaina.

71 Prawdopodobnie chodzi o rocznicę ich aresztowania w Palestynie. Por. przypis 114.

72 Z ang. przełożony (tu: internowanych). W piśmie do CID w Jeruzolimie Rosen-Ronski określili swoją funkcję jako: „supervisor Camp Nr. 1, Acre Internment Camp”. IPMS, Kol. 551/59, k. 1.

73 Zwolnienie Bryniarskiego (J. Poray-Biermackiego) tego dnia potwierdza jego własnoręczny życiorys, datowany 5 IV 1942 r. IPMS, Kol. 426/4.

24. V. 14 Czechów i 2 Polaków do Mazry. Szczepk[owski]⁷⁴ strajk głodowy
28. V. Advisory: Bielski, Ka[s][inowski], Stef[anowski]
29 i 30. V. Sesja i powrót, chwile ze wstyd. [?] Lubaczewski⁷⁵, Barysz⁷⁶, Kuś-
nierz⁷⁷, Miłoszewski⁷⁸ i Kryj⁷⁹
30. V. b-....-b, Badeni St[anislaw] (26 lat) i Jan⁸⁰ (20 lat, areszt 1. V.) [w] Mazra.
Rozen bije Ruginę, Chanania⁸¹ wyzywa kom[endant?] na pojed[ynek],
a potem z Herlingerem [do] Akko
2. VI. Strzały do intern[owanych] podczas kąpeli, naloty⁸²
^a3. VI. interwencja w spr[awie] Szczepk[owskiego], depeza do konsulatu^a
4. VI. ^aDoran i kpt. X. odwiedzają Szczepkowskiego^a
Jensen ucieka przez bramę
^aSzczepk[owski] sztucznie karmiony^a
6. VI. Chanania wyzywa kom[endant?] na poj[edynek] pisemnie
Zwolnienie Czernigoja [?] Wieńczysław[a] wstrzymane
^a5. VI. Doran i kpt. X oraz komendant u Szczepkowskiego.
Sprawa prywatna^a
8. VI. Kolarz wolny, wojna ze Syryją, ogień zaporowy [?], ^auchwała strajku^a

74 Jan Szczepkowski (ur. 1895) – por. WP, z wykształcenia agronom, w latach 1921–1922 zastępca attaché wojskowego przy Poselstwie RP w Moskwie. IPMS, Kol. 551/59, k. 3; Ciechanowski (2005, s. 142); Stawecki (2004, s. 132).

75 Tadeusz Lubaczewski (1895–1959) – prawnik i dyplomata. W latach 1941–1943 delegat Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS) w Jerozolimie. Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii i Kanadzie (Smolana, 2022, s. 172–174).

76 Leon Barysz (1888–1949) – przed wojną dyrektor naczelny Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie. W czasie pobytu w Palestynie m.in. prezes Komitetu Uchodźców Polskich w Tel Awiwie (1941–1942), a następnie delegat Najwyższej Izby Kontroli na Bliski Wschód (1942–1944). Po wojnie w Wielkiej Brytanii (Danel, 2011, s. 133).

77 Bronisław Kuśnierz (1883–1966) – prawnik, poseł na Sejm RP (1928–1930). Po wrześniu 1939 r. w Rumunii, a następnie w Palestynie. W latach 1944–1949 minister sprawiedliwości w Rządzie RP na Uchodźstwie (Mazur, 2005, s. 288–289).

78 Zdzisław Miłoszewski (1899–1970) – urzędnik MSZ, w latach 1932–1935 sekretarz konsulatu generalnego RP w Charkowie. W Palestynie jeden z liderów środowisk piśmudzykowskich. *Rocznik Służby* ... (1939, s. 219); *Kultura* (1970), nr 9 (276), s. 152.

79 Leon Kryj (1907–1977) w owym czasie był zastępcą delegata MPiOS w Jerozolimie. Później m.in. II sekretarz Poselstwa RP w Kairze. *Polska służba...* (1954, s. 48, 63).

80 Jan Badeni (1921–1995) pochodził z rodziny hrabiowskiej, był synem Stefana (1885–1961), pisarza. Po wrześniu 1939 r. wyjechał z rodziną na Węgry, skąd na fałszywych papierach przedostał się do Palestyny, gdzie został aresztowany. Po zwolnieniu żołnierz SBSK, walczył pod Tobrukiem, następnie pilot Polskich Sił Powietrznych i RAF. Po wojnie w Wielkiej Brytanii, finansista, prezes Fundacji z Brzezia Lanckorońskich (1988–1995). Kossowska (1998, s. 7–11); Badeni (1996, s. 37–39).

81 Dr Deitel Tiburzio (zwany Chanania), włoski Żyd z Triestu. IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3.

82 Mowa o włoskich bombardowaniach Palestyny w 1940 i 1941 r. (por. zapisy pod datami 10, 12 i 14 VI) (Arielli, 2010, s. 331–347).

9. VI. ^aStrajk solidarny częściowy Polaków rozp[oczęty] wieczorem (23 osoby)^a
^b....^b, Ung[urian], Rozen v/s ^aProkop[ieni]^a. Czernigój [?] wolny
10. VI. ^alisty do konsula wręczone [?], i Adv[isory]^a
Bombard[owanie] Haify 1 – 4.30 a.m. [*przed południem*]
11. VI. Barabáš Otokar wolny po 11 mies[iącach]
Camp ostrzelany z CKM
12. VI. Bombard[owanie] Haify, ^ateleg. o karetkę^a
- ^a13. VI. Ks. Olejarz⁸³ z Haify u Szczepk[owskiego], kom[endant] radzi przetrzymać^a
14. VI. Bombard[owanie] Haify, kanonada w Syrii. Włochy się przyłączają
^aStef[anowski] i Zajde sztucz[nie] karm[ieni] przymusowy
15. VI. Prokop[ieni] rozkaz zwolnienia, zawiadomienie przez kom[endantą]^a
- ^a16. VI. ^aCzernigój [?] na liście dwoje innych
- ^a16. VI. 3-cie karm[ienie] przym[usowe] St[efanowskiego], Zaj[dego] i Horaina^a
16. VI. Karm[ieni] przym[usowo] ^aSt[efanowski], Zaj[de], Hor[ain], Biel[ski], Hirszb[erg], Badeni, Badeni, pili Prokop[ieni], Kąsin[owski], Dzidek⁸⁴, Rozen, kategor[ia] pośredn. [?]^a
17. VI. de Fetti i v. Rotteck zabici, awant[ura] Rozen – Befinger
- ^a18. VI. Bieńk[owski] i Wolański, [i] Tawory u Szczepk[owskiego] z Aullem; przesłuchanie Befingera, Skąpskiego i Zajdlera ^b....^b, decyzja o przerw[aniu] str[ajku]^a
18. ^aVI. Oficjalne zaw[iadomienie] o przerw[aniu] strajku, owacje dla komendanta, Stef[anowski] i Szczepk[owski] kontynuują strajk.
Masztalesz zabiera list [?] do Advisory w spr[awie] Szczepk[owskiego]^a
19. VI. Stef[anowski] do szpit[ala]. Powrót Arbeau [i] Cebulki po 3 tyg[odniach] z Jerozolimy. ^aProkopieni wolny^a
22. VI. Wojna Ros[yjsko]-niem[iecka] (Solnik)
- ^a23. VI. Konsyljum lek[arskie] w spr[awie] Szczepk[owskiego]. Wieczorem zawiadomienie o zwol[nieniu] Szczepk[owskiego] w 3-4 dni^a
- ^a26. 5. Szczepkowski dalej w strajku, objawy ^b....^b^a
- ^a25. VI. Stef[anowski] przerywa strajk^a
- ^a28. VI. " i Szczepk[owski] wracają do Campu, Szczepk[owski] wyjeżdża.^a

83 Ks. Michał Olejarz (1893–1958) – kapłan archidiecezji lwowskiej. Działal w Katolickim Duszpasterstwie Polskim w Palestynie, katecheta w szkołach junackich. Po wyjeździe z Palestyny duszpasterz w Libanie, USA i Holandii. Zmarł w Amsterdamie. IPMS, Kol. 551/46; (Judycy, 2008, s. 293).

84 Tomasz Dzidek (właśc. Michał Kliszczun, 1911–1948) – obywatel polski narodowości ukraińskiej. Po wybuchu wojny kolaborował z Niemcami. Do Palestyny przybył w 1941 r. i jako podejrzany o współpracę z wywiadem niemieckim został zatrzymany przez władze brytyjskie (Mazra'a, Latrun). W styczniu 1948 r. zastrzelony przez grupę Sterna pod zarzutem współpracy z Arabami. IPMS, A. 20.4/60, Pismo mjr. F. Wierzbickiego; Ukrainian... (1948, s. 3).

- Wiad[omość] o zwolnieniu Zajde[go], Befinger[a], Hirschberg[a], Skapskiego.
29. VI. Ginie złoty zegarek Rosena, nagroda 2, 4, 8 £P.⁸⁵
30. VI. Zajde, Hirsch[berg], Befinger wolni. Jensen w więzieniu w Akko.
1. VII. Skapski wolny, wiad[omość] o śmierci [*Ignacego Jana*] Paderewskiego.
2. VII. Na „Advisory” w kajdanach Czerwiński, Uziembło, Nowak w kajdanach 2-3/ [VII.] Zajde rozmawia z Chmielewskim
4. VII. Rozen w kajd[anach] do Haify na 2-gie przesłuchanie z Taworym 4/5 [VII.] Chmielewski rozmawia z Szarkiewiczem
- 2-5/ VII. Strajk Egretaud[a]
6. VII. niedziela. Sens[acyjne] wiadomości o szeregu zwolnionych. Kąsinowski hutleader⁸⁶
8. 7. [VII.] Badeniemu odsyłają paszport, Badeni St. zwolniony.
10. VII. Rotteck zmartwychwstał.
11. VII. Arbeu do szpitala w Athlit⁸⁷
12. VII. Miksiewicz Bronisław i Józef wolni.
- [...]
13. 7. Strajk 139 refugiałów na skutek oddzielenia od żon przeniesionych do Athlit.
14. 7. Zajście Zajdler – Traubman na tle ping-pong’u. [*Traubman*] ordynarny. Zajdler się wyprowadza do baraku Starców⁸⁸, ale wieczor[em] wraca po przeproszeniu. Przybywa 3 komunistów i 1 Polak. Konsulat przysyła dla 16 Polaków pieniądze = 32 £P. Weisstein Paweł (f. ns. Walewski) z Jarosławia przybył do Pal[estyny] 2.12.40 r., przed 23 dniami areszt[owane] w Tel-Awiv i osadzony w więz[ieniu] w Jaffie. Oficer rez[erwy] W[ojska] P[olskiego]. Podobno uczciwy i przyzwoity, ale blagier.
15. 7. Stef[anowski], Biel[ski], Kąs[inowski] jadą na „Advisory”, dentysta zdejmuję mi koronę.
16. 7. Schreyer zawiadamia mnie o zwolnieniu [...]. O godz. 3.05 przekraczam z kuferkami bramę obozu.
- [...]
- [IPMS, Kol. 551/43]

a- *a fragment tekstu przekreślony odręcznie*

b- *b wyraz nieczytelny*

85 Funt palestyński (Palestine pound, £P) – w latach 1927–1948 oficjalna waluta w Mandacie Palestyny, używana także w Transjordanii (do 1949 r.) i Izraelu (do 1952 r.) (Berlin, 2001).

86 Z ang.: przelozony grupy więźniów w baraku.

87 Athlit (Atlit) – miejscowość na południe od Hajfy; w latach 1939–1948 znajdował się tam brytyjski obóz internowania dla nielegalnych imigrantów żydowskich (Naor, 2010).

88 Barak, w którym była osadzona tzw. starszyzna (osoby o znaczącej przed internowaniem pozycji społecznej). IPMS, Kol. 551/43, Kronika, k. 3.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

1. The National Archives, London (NA)
FO 916/289, „Camp No 1”, b.d.
FO 371/39515, „Detention of dr. Viktor Kuttén in Palestine”.
HO 215/72, „Camp d'internement d'Acre. Visité au début de juillet 1941” (raport delegacji Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża).
KV 2/517 i 518, Teczka osobowa Edwarda Szarkiewicza.
KV 2/518, List Józefa Poznańskiego do Tadeusza Walkowskiego, 20 VII 1944 r.
2. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPMS)
A.20.4/60, „Notatka w sprawie Kutténa i towarzyszy, sporządzona na podstawie aktów nadesłanych przez Komisję Badawczą w Jerozolimie”, 20 IV 1945 r.
 - Pismo mjr. Franciszka Wierzbickiego z Ekspozytury Oddziału Informacyjnego Sztabu Naczelnego Wodza, 16 V 1944 r.
 - „Sprawa Kutténa, Kąsinowskiego i Stefanowskiego”, bd.
A. 49/176, Pismo obywateli polskich internowanych w Latrun do Konsula Generalnego RP w Tel Awiwie, 21 XII 1942 r.
 - „Wykaz uchodźców polskich internowanych w obozach w «Latrun» lub «Wilhelminie»”, 9 II 1945 r.
A.XII.24/100, Meldunki mjr. Franciszka Berstlinga, kierownika Placówki Informacyjnej Oddziału II Sztabu Dowództwa WP na Środkowym Wschodzie, 1 i 12 IX 1942 r.
Kol. 25/31A, Pismo Bronisława Syrokomla-Stefanowskiego do Stanisława Kota, 16 III 1943 r.
 - Pismo Wiktora Kutténa do S. Kota, Mazra'a, 22 X 1942 r.
Kol. 138/197, Meldunek, 13 XI 1940 r.
 - Meldunki Konstantego Bączkowskiego (b. urzędnika Ekspozytury Oddziału II w Rumunii), 13 XI 1940 r., 25 III 1941 r.
 - Odpis pisma w sprawie Edmunda Nabożnego, b.d.
 - Pismo Oddziału II Sztabu Dowództwa WP na Środkowym Wschodzie, 22 X 1941 r.
Kol. 229/4, List Witolda Hulanickiego do gen. Stanisława Kopańskiego, 1 III 1941 r.
Kol. 251/19, Pismo internowanych wojskowych do Ośrodka Zapasowego Brygady Strzelców Karpackich, 2 I 1941 r.
 - Pismo organizatorów strajku do Ośrodka Zapasowego BSK, 2 I 1941 r.
 - Pismo mjr. Józefa Bińkowskiego do Komendanta Ośrodka Zapasowego SBSK, marzec 1941 r.
 - Pismo mjr. J. Bińkowskiego do gen. Józefa Kordiana Zamorskiego, 19 IV 1941 r.
Kol. 251/20, Notatki gen. J.K. Zamorskiego.

- Kol. 426, Kolekcja Janusza Poray-Biernackiego.
Kol. 426/4, Życiorys Janusza Poray-Biernackiego, 5 IV 1942 r.
Kol. 551/19, List Czesława Horaina do Jerzego Korwin-Gosiewskiego (b. dyrektora Zakładów Elektro S.A. w Łaziskach Górnych), 21 VII 1950 r.
Kol. 551/25, List Cz. Horaina do Mariana Hemara, 30 VI 1947 r.
– „Myśmy się w Mazrze poznali” (mszp., 31 I 1941 r.).
Kol. 551/33, Materiały dotyczące Artura Schillinga.
Kol. 551/38, Materiały dotyczące Tomasza Łepkowskiego (m.in. życiorys, 19 X 1942 r.; korespondencja, 1941–1943).
– Pismo T. Łepkowskiego (w języku angielskim, brak adresata), 28 VI 1941 r.
Kol. 551/43, „Kronika Mazryjska” (Cz. Horain, 1941 r.).
– „Notatki” Cz. Horaina (1941 r.).
– „Wiersze makabryczne”.
Kol. 551/46, Michał Olejarz, fiszka biobibliograficzna.
Kol. 551/53, Wilhelm Ptak, fiszka biobibliograficzna.
– Wycinki prasowe (Paweł Prokopieni).
Kol. 551/59, Pismo Ludwika Rozen-Rońskiego do Central Intelligence Department (CID) w Jerozolimie, 21 VI 1941 r.
Kol. 551/67, „Odpis memorandum Bronisława Syrokomli Stefanowskiego”, bd. [1941 r.].
Kol. 551/75, Listy Zygmunta Bielskiego do Cz. Horaina, 7 X 1941, 10 I 1942 r.

3. Biblioteka Polska POSK w Londynie (BPOSK)

Archiwum Osobowe Emigracji im. B.O. Jeżewskiego

4. Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University (HI)

MSZ 800/42/0/-/304, 310, 313, 325, dokumenty dotyczące sprawy Kuttena.

Źródła drukowane, wspomnienia

- Badeni, S. (1996). *Świat przedwczorajszy*, wybór i wprowadzenie R. Habielski. Warszawa: Krupski i S-ka.
- Borowski, M. (2007). *Wspomnienia*, wybór i oprac. S. Kudela i W. Pater. Gdynia: Muzeum Marynarki Wojennej.
- Ciechanowski, J.S. (wybór i oprac.). (2005). *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*. T. 2: *Wybór dokumentów*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Horain, C. (2022). *Na tropie Polaków w Ziemi Świętej. Rejestr pielgrzymów i podróżników polskich do Ziemi Świętej przybyłych w latach 1845–1921; 1931–1947*. Edycja źródeł, wstęp i oprac. M. Kłakus. Katowice–Toulon: Fundacja Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. W. Myszora.
- Iranek-Osmecki, K. (2004). *Powołanie i przeznaczenie. Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK*. Wyd. 2. Warszawa: Czytelnik.

- Jasieńczyk, J. (1955). *Słowo o bitwie. Tryptyk powieściowy*. Londyn: s.n.
- Kopański, S. (1990). *Wspomnienia wojenne 1939–1946*. Warszawa: Bellona.
- Kossowska, S. (1998). *Przyjaciele i znajomi*. Toruń: Biblioteka Uniwersytecka. Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Parliamentary Debates (Hansard). House of Commons. Official Report* (1939). 5th Series. Vol. 347. London: HMSO.

Prasa

- Brod, M. (1945). Poezje niemieckie A. Krzewiny. *W Drodze* (Jerozolima), 1 I.
- Gutfeld, H. (1948). Death of Weather Expert Loss to Science. Dr. Rudolf Feige. *The Palestine Post* (Jerusalem), 2 VI.
- Habeas Corpus for Polish Journalist. (1945). *The Palestine Post*, 23 II.
- K.M. (1943). Jutro w Niemczech. *Gazeta Polska* (Jerozolima), 18 VI.
- Tributes to Major Doran. (1946). *The Palestine Post*, 17 IX.
- Ukrainian Shot Dead in Café. (1948). *The Palestine Post*, 9 I.

Monografie, rozprawy, opracowania

- Arielli, N. (2010). „Haifa is still Burning”. Italian, German, and French Air Raids on Palestine during the Second World War. *Middle Eastern Studies*, vol. 46, no 3, 331–347.
- Berlin, H.M. (2001). *The Coins and Banknotes of Palestine under the British Mandate, 1927–1947*. Jefferson, N.C.: McFarland.
- Buczek, R. (1981). *Był taki czas....* Toronto: Century (wyd. krajowe: *Rozgrywka o dolary*, Kielce: Dom Książki, 1991).
- Buczek, R. (1991). *Człowiek do złotych interesów*. Warszawa: Rój.
- Bzowska, K. (1998). Janusz Jasieńczyk: Janusz Poray-Biernacki (1907–1996). *Archiwum Emigracji: studia, szkice, dokumenty*, z. 1, 190–192.
- Danel, J.K. (2011). *Druuga Wielka Emigracja 1945-1990. Słownik biograficzny*. T. 1. Zamość: Wydawnictwo Oficyna Simonidis.
- Dopierała, K. (red.). (2003). *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*. T. 1. Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski.
- Dubicki, T. (2018). Sprawa Wiktora Kuttana w rozpoznaniu Ekspozytury „R” (Bukareszt) Oddziału II Sztabu NW. W: K. Paduszek et al. (red.), *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*. T. V, cz. 1 (ss. 95–111). Warszawa: Centralny Ośrodek Szkolenia w Emowie (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego).
- Dubicki, T. i Suchcitz, A. (2009). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945. Słownik biograficzny*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo LTW.
- Dubicki, T. i Suchcitz, A. (2011). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945. Słownik biograficzny*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo LTW.
- Giziński, S. i Szutowicz, A. (2013). *Oflag II B Arnswalde. Jenieckie losy*. Wrocław: Nortom.

- Iranek-Osmecki, K. (1970). Szkodliwa książka. *Zeszyty Historyczne*, z. 18, 221–229.
- Iranek-Osmecki, K. (1975). Afera Mikicińskiego. *Zeszyty Historyczne*, z. 32, 187–200.
- Judycki, Z.A. (2008). *Polscy duchowni w świecie. Słownik biograficzny*. T. 1. Kielce: Józef Siwek. Redakcja Informatorów Biograficznych.
- Kapera, Z.J. (2021). Niemieckie świadectwa o Samsonie Mikicińskim. *Scripta Historica*, nr 27, 59–78.
- Kotkowski, Z. (1972). *Na kontynencie afrykańskim: oddział służby transportowej S.B.S.K. i głosy na drogach żołnierzy brygady*. Londyn: s.n.
- Kowalik, J. (1965). Czasopiśmiennictwo. W: T. Terlecki (red.), *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*. T. 2 (ss. 373–548). Londyn: B. Świderski.
- Mazur, G. (red. nauk.). (2005). *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*. T. 3. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Michniewicz, L. [W. Michniewicz]. (1969). *Opération Haïfa*, adaptation de J. Helle. [Paris]: Casterman.
- Michniewicz, W. (1971). „Szkodliwa książka”? *Zeszyty Historyczne*, z. 20, 151–170.
- Mieszkowska, A. (oprac.). (2006). *Ja, kabareciarz. Marian Hemar – od Lwowa do Londynu*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Naor, M. (2010). *Atlit. „Illegal Immigrant” Detention Camp. A Story of a Time and Place*. Mikveh Israel: Yehuda Dekel Library.
- Pancewicz, B.M. (oprac.). (1985). *Harcerstwo w Afryce 1941–1949*. Londyn: Harcerska Komisja Historyczna.
- Patek, A. (2021). Kolekcja Czesława Horaina w zbiorach Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie jako źródło do badań nad dziejami Polaków w Ziemi Świętej. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, nr 1 (179), 239–258.
- Patek, A. (2023). Polish War Refugees Interned in Palestine in the Light of „Mazra’a Chronicle”. *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne*, t. 32, 9–28.
- Peplowski, A. (1995). *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*. Warszawa: Morex.
- Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r.* (1954). Londyn: Wydawnictwo Stowarzyszenia Pracowników Polskiej Służby Zagranicznej.
- Picheta, Z. (sporządził). (ca 1998). *Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich: 2 IV 1940 – 2 V 1942. Spis żołnierzy*. Londyn: z fund. Polonia Aid Foundation Trust.
- Pietrzak, J. (2015). Sprawa Obozu Dyscyplinarnego Armii Polskiej na Wschodzie w Latrun w Palestynie (1944–1945). *Dzieje Najnowsze*, nr 2, 79–91.
- Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 czerwca 1939.* (1939). Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych.
- Rutkowski, P. (2014). Sprawa Samsona Mikicińskiego. *Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin. Seria Humanistyczna*, nr 2, 207–238.
- Smolana, K. (1992). Dzieje Polaków w Chile. *Studia Polonijne*, t. 14, 71–102.

- Smolana, K. (oprac.). (2022). *Urzędnicy służby zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Przewodnik biograficzny*. T. II. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych.
- Stawecki, P. (2004). Attaché wojskowi Drugiej Rzeczypospolitej. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, nr 2 (202), 107–138.
- Suchcitz, A. (2021). *A Polish Field in Central London. Poles Buried in Brompton Cemetery*. London: Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii.
- Terlecki, O. (1987). *Szkice i polemiki*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.

Strony internetowe

- He Escaped the Nazis, Prospered in America*. Pozyskano z: <https://www.courant.com/2002/06/30/he-escaped-the-nazis-prospered-in-america/> (dostęp: 28.08.2023).

Artur Patek – prof. dr hab., pracownik Instytutu Historii UJ; główne zainteresowania badawcze: historia powszechna XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem Bliskiego Wschodu i dziejów Polonii. Ważniejsze publikacje: *Birobidżan. Sowiecka Ziemia Obiecana? Żydowski Obwód Autonomiczny w ZSRR* (1997); *Wielka Brytania wobec Izraela w okresie pierwszej wojny arabsko-izraelskiej, maj 1948 – styczeń 1949* (2002); *Jews on Route to Palestine 1934-1944. Sketches from the History of Aliyah Bet – Clandestine Jewish Immigration* (2012); *Polski cmentarz w Jafie. Z dziejów Polonii w Izraelu* (2016); *Palestyńskie Soplacowo 1939-1948. Studia z dziejów polskiego uchodźstwa wojennego w Ziemi Świętej* (2022).

